

Een Marokkaan in het Statencollege Johannes Maurus en zijn disputaties over de islam¹

Enny de Bruijn

Tijdschrift voor Nederlandse kerkgeschiedenis 13 (2010), p. 139-146.

In de bibliotheek van Jesus College, Oxford, liggen vijf bijzondere zeventiende-eeuwse theologische disputaties. Ze zijn geschreven door Johannes Maurus, een tot het christendom bekeerde Marokkaan die zijn medestudenten in de theologie als *insider* voorlichting geeft over de islam.² Dat gegeven is opmerkelijk genoeg om een onderzoekje te rechtvaardigen naar de inhoud en auteur van deze teksten.

Als een exotische vogel moet Maurus halverwege de zeventiende eeuw zijn neergestreken in het Statencollege, de Hollandse kweekvijver voor toekomstige predikanten. Wanneer hij in 1648 in Leiden arriveert, wonen er zo'n veertig theologiestudenten in het complex aan de Cellebroedersgracht. Hun maaltijden, onderdak en studiekosten worden betaald uit een fonds dat de Staten van Holland en West-Friesland beheren, waarbij alle Hollandse steden een of meer jongens mogen aanwijzen als 'hun' beursstudent. Elk van de studenten heeft een kamertje met een getimmerde bedstee, een kist voor beddengoed en kleren, een tafel en een stoel en een klein kastje voor waskom, pot en andere zaken. Tussen de college-uren aan de universiteit door gebruiken ze de maaltijden in een grote eetzaal, ze doen op vaste tijdstippen aan verplichte "exercitiën des lichaems" en op zondag nemen ze deel aan de gezamenlijke kerkgang en preekbespreking.³

Verder repeteren ze op gezette tijden hun collegestof via oefendisputaties, de werkcolleges van de zeventiende eeuw. Daarbij moet een student (soms geholpen door de voorzitter van de disputatie) een aantal stellingen over een theologisch of filosofisch onderwerp verdedigen, terwijl de andere studenten in de oppositie gaan. Het geheel vindt plaats in het auditorium van het Statencollege, onder leiding van de regent of de subregent. Meestal levert de voorzitter de stellingen kant en klaar aan, maar een enkele keer mag een student zelf de tekst schrijven waarover hij wil disputeren.⁴ Dat is de context waarbinnen Johannes Maurus, *Arabs-Afer, Marocanus* –zoals hij zichzelf presenteert– zijn vijf disputaties over de islam houdt, onder leiding van de regent van het Statencollege, Jacobus Revius.

Bekeerde moslim

Maurus (de Moor) is geen naam die veel houvast biedt bij het achterhalen van de herkomst van deze theologiestudent: het is stellig niet de achternaam die hij bij zijn geboorte meegekregen heeft. Het ligt voor de hand dat hij de naam Maurus pas tijdens zijn verblijf in de Republiek heeft aangenomen naar het voorbeeld van een andere, beroemde moslim die

---

¹ Dank aan Sarah Cobbold (Jesus College Library) die me tijdens een verhuizing van de bibliotheek toegang verschafte tot de teksten van Maurus, en de classici Annemieke Bok en Rijk Schipper voor hun hulp bij de vertalingen.

² Johannes Maurus, *Disputatio theologica prima[-quinta] de Pseudislamismo seu Mohammedanismo (...) sub praesidio (...) Iacobi Revii* (Leiden 1654-1656) [vijf disputaties, Jesus College, Oxford, signatuur A-E6; vier van de vijf zijn aanwezig in New College Library, Edinburgh, zie A. Goudriaan (bew.), Jacobus Revius, *A Theological Examination of Cartesian Philosophy* (Leiden 2002) 192].

³ R. Sluijter, *Tot ciraet, vermeerderinge ende heerlyckmaeckinge der universiteyt. Bestuur, instellingen, personeel en financiën van de Leidse universiteit, 1575-1812* (Hilversum 2004) 96-104; W. Otterspeer, *Het bolwerk van de vrijheid. De Leidse universiteit 1575-1672* (Amsterdam 2000) 151-158.

⁴ Goudriaan, *Theological Examination*, 13-15, 192.

zich in de vijftiende eeuw tot het christendom bekeerde: de geleerde Johannes Andrea uit Valencia, die onder de naam Johannes Maurus een weerlegging van de islam, *Confusión de la secta Mahometana*, publiceerde.⁵

Uit de opdrachten van zijn disputaties en de vermeldingen in diverse archieven blijkt dat hij bij uitstek de nationale troetelstudent is. Hij krijgt geld van de synode van Zuid-Holland, van de classes Dordrecht, Haarlem, Leiden, Gouda, Woerden, Rotterdam en Den Haag, van de stad Leiden en de stad Haarlem, en vier jaar lang zelfs van de Staten-Generaal.⁶ Zijn disputaties zijn opgedragen aan talrijke stedelijke en kerkelijke machthebbers en notabelen.⁷ Dat tekent hem meteen als een groot netwerker, die overal geld los weet te krijgen en zich daar ook gepast dankbaar voor betoont. De notulen van diverse kerkelijke classes en synoden vormen daarvan het bewijs: overal verschijnt Maurus, beleefd en verstandig, in de vergadering, en overal weet hij een bedragje in de wacht te slepen.⁸

Dat komt doordat iedereen het ontzettend bijzonder vindt, een bekeerde Marokkaan die theologie wil studeren om later zijn volksgenoten het evangelie te gaan brengen. Zoals de classis Leiden het formuleert: “Is gerecommandeerd een Arabier, oft Mahumetaen, die de Christelijcke Religie heeft aengenomen ende tot Delf den H. Doop ontfangen, ende nu soo verre in zijne studie is gecomen dat hij de selve in Leyden vervolght. Ende alsoo dese remarcable sake en t’eerste en t’eenigste exempel is in dese landen soo word bij de vergadering goetgevonden dat elck predicant in zijne plaetse hem sal recommanderen, opdat hij (gantsch sonder middelen zijnde) van elcke kercke (...) ten minsten een schelling ontfangende, mach in zijne studiën continueren, tot dienst vande kercken in Arabien oft vande Oost-Indische landen, welcker sprake hem bekent is”.⁹

Maurus woont dus, voordat hij in Leiden gaat studeren, in Delft. Om precies te zijn in het Fraterhuis, de Latijnse school waaraan een soort vooropleiding voor studenten theologie verbonden is.¹⁰ In het archief van die instelling valt evenwel niets over hem te vinden – alleen dat zijn latere medestudent en vriend Philippus Baldaeus in die periode ook in het Fraterhuis woont en studeert.¹¹ De acta van de Delftse kerkenraad hebben echter meer te bieden: daar duikt in 1643 wel degelijk een personage op dat niemand anders kan zijn dan de latere Johannes Maurus.

“Jan Cornelisz Arabier”, schrijft de notulist, “jongman van ontrent 23 jaren tot het Christendom bekeert sijnde ende goede reeckenschap gevende van sijn gelove in Christum, versoeket sijnen Christelijcken Doop volghens d’ordre onser Kercke. Is geresolveert sijn begeerte inte willighen”.¹² En inderdaad valt er twee weken later in het doopboek van de

---

⁵ J. van Amersfoort & W.J. van Asselt, *Liever Turks dan paaps? De visies van Johannes Coccejus, Gisbertus Voetius en Adrianus Relandus op de islam* (Zoetermeer 1997) 22.

⁶ Jacobus Revius, *Analectorum theologorum disputationes CCCXXXI, publice habitae in Collegio Theologico (...), auctore ac praeside Iacobo Revio* (Leiden 1653; KB, signatuur 229 L 1,2), nr. 235 en 271; Archief universiteit Leiden AC 1, inv.nr. 688-4, 12 febr. 1650; inv.nr. 689-2, 28 febr. 1653.

⁷ Bijv. aan burgemeesters en andere machthebbers in Leiden en Haarlem, diverse kerkelijke synoden, classes en predikanten, de hoogleraren Alexander Morus en Jacobus Golius, Huygens’ zwager en collega David de Wilhem, regent Revius en subregent Ubbenius, vgl. Maurus, *De Pseudislamismo*, nrs. 1-5; Revius, *Analectorum*, nrs. 235, 271, 309, 316, 329; Jacobus Revius, *Disputationes theologicae miscellaneae CLX, publice habitae in Collegio Theologico (...), auctore ac praeside Iacobo Revio* (Leiden 1657; KB signatuur 229 L 3), nrs. 16, 131.

⁸ Knuttel, *Acta*, dl. 3, p. 52, 97-98, 157-158, 219, 272, 323, 370; ARA Den Haag, Archief classis Leiden, inv.nr. 5 dd 11 mei 1648; GA Haarlem, Archief classis Haarlem, inv.nr. 5, dd 21 april 1648, 13 april 1649, 3 aug. 1649, 27 sept. 1650, inv. nr. 6, dd 30 sept/ 1 okt. 1653; GA Leiden, Archief hervormde gemeente Leiden, inv. nr. 5, dd 15 mei 1648.

⁹ ARA Den Haag, Archief classis Leiden, inv. nr. 5 dd 11 mei 1648.

¹⁰ Zie Knuttel, *Acta*, dl. 3, p. 52 over Maurus: ‘alwaer hij in ’t fraterhuys is, daer hij alleen de kost heeft’.

¹¹ GA Delft, Archief Latijnse School/Fraterhuys (124), inv.nr. 1 dd 1 juni 1649. Baldaeus, later zendeling in Ceylon, schrijft in 1651 een Latijns en in 1652 een Grieks lofdicht op Maurus (Revius, *Analectorum*, 235 en 271).

¹² GA Delft, Archief hervormde gemeente Delft (445), inv. nr. 5, f. 230 dd 27 april 1643.

Nieuwe Kerk te lezen dat daar ene Jan Cornelisz gedoopt is, “een jongeling oud 19 jaeren”, wiens ouders “Machum, een Turc” en “Jannetjen, een Turckin” waren.¹³

Daarmee is meteen duidelijk dat het niet simpel is om de identiteit van een allochtoon in de zeventiende eeuw vast te stellen. Hij krijgt een onvervalst-Nederlandse naam opgeplakt, terwijl hij de ene keer een Turk heet, de andere keer een Arabier, de ene keer 19 jaar is, de andere keer 23. Toch moet het hier steeds om dezelfde persoon gaan.

Dat die persoon óók degene is die later als Johannes Maurus in Leiden gaat studeren, blijkt uit een vervolgaantekening van de kerkenraad: “Jan Cornelisse Arabier wordet bevonden een groote lust te hebben tot de studiën, om de Christelijcke Religie voort te planten onder sijne natie. Edoch alsoo hem middelen ontbreecken, hebben de Broeders aengenomen haer selven daer over wat naerder te bedencken”.¹⁴ Het kan niet anders of die bedenkingen van de kerkenraad leiden uiteindelijk naar een plaats voor deze Arabische jongen in het Delftse Fraterhuis, waar hij vier jaar lang klaargestoomd wordt voor de universiteit.

Barbarijse zeerovers

De vraag blijft echter hoe Maurus als jonge man in Delft terechtgekomen is. Daarover valt slechts te speculeren, al is er wel een aantal feiten te vinden dat met grote waarschijnlijkheid op hem betrokken kan worden.

Allereerst is daar het scheepsjournaal van Adriaen Matham, een verslag van de expeditie van gezant Anthonis de Liedekerke die in opdracht van de Staten-Generaal in 1640 naar Marokko afreist om daar Nederlandse slaven vrij te kopen. Het gaat om de bemanningen van twee schepen die een paar jaar eerder door Barbarijse zeerovers zijn buitgemaakt en die sindsdien in slavendienst van de ‘Santon’ van Marokko terechtgekomen zijn. Liedekerke slaagt maar gedeeltelijk in zijn missie: nadat hij met de broer van de vorst afspraken heeft gemaakt over het losgeld, blijkt ineens dat de vorst zelf daar geen genoeg mee neemt. Zodoende krijgen ze maar de helft van de slaven mee, terwijl de anderen, “gemerckt den Goddelosen santon sijne ongefundeerden eijsch niet heeft willen verminderen, oversulcx sijn genootsaect geweest te blijven in dese ellendige slavernije”.¹⁵

Behalve tal van boeiende observaties over cultuurverschillen die de Nederlanders ervaren, bevat het journaal van Adriaen Matham een in dit verband intrigerende opmerking. Op het punt waar hij beschrijft hoe de vrijgelaten slaven aan boord gaan en de nodige proviand ingeslagen wordt om de thuisreis te aanvaarden, voegt hij toe: “Pieter Moor met sijn soon sijn bij ons in 'tschip gebleven, met intentie om haer in Hollandt tot het Christen geloof te begeven”.¹⁶ Die zoon zou heel goed de latere Johannes Maurus kunnen zijn – in 1641 in de Republiek aangekomen, in 1643 als ‘jongeling’ in Delft gedoopt, vanaf 1648 studierend in Leiden.

Er is nog een andere bron die in dezelfde richting wijst: de correspondentie van Jacobus Golius, hoogleraar oosterse talen in Leiden, die zelf langdurig door Marokko reisde en, eenmaal gevestigd in Leiden, zich ontfermt over alle verdwaalde oosterlingen in de stad.¹⁷ Een van Golius’ connecties is ene Mohammed ibn-Ali ibn-Belqâsim, een Marokkaan die begin jaren veertig van de zeventiende eeuw in de Republiek is, kort daarna met diverse opdrachten op zak een reis naar Marokko maakt en vervolgens weer terugkeert in Amsterdam. Deze Mohammed blijkt in 1640 bij de expeditie van Liedekerke aanwezig geweest te zijn, en

---

¹³ GA Delft, Doopboek Nieuwe Kerk dd 10 mei 1643.

¹⁴ GA Delft, Archief hervormde gemeente Delft (445), inv. nr. 5, f. 239v dd 27 juni 1644.

¹⁵ F. Heller von Hellwald (bew.), *Voyage d'Adrien Matham au Maroc. Journal de voyage, publié pour la première fois avec notice biographique de l'auteur, introduction et notes* (Den Haag 1866) 73, 75.

¹⁶ Heller, *Voyage*, 76.

¹⁷ Molhuysen, *Bronnen*, II, p. 274, III, p. 92, 129; vgl. W.M.C. Juynboll, *Zeventiende-eeuwsche beoefenaars van het Arabisch in Nederland* (Utrecht 1931) 157-173.

een zoon te hebben die rond 1650 in Leiden woont.¹⁸ Het kan bijna niet anders of die zoon is Johannes Maurus. Niet alleen klopt in dit geval de voornaam van de vader – Machum, zoals de naam in het Delftse doopboek vermeld staat, is een variant van Mohammed – ook de woonplaats is correct. Bovendien is er een innige band tussen Golius en Johannes Maurus aantoonbaar: als Maurus een van zijn disputaties aan Golius opdraagt, noemt hij hem zelfs een plaatsvervangende vader.¹⁹

Uit de correspondentie van Golius met Mohammed ibn-Ali wordt overigens ook duidelijk waarom Mohammed en zijn zoon zich tot het christendom aangetrokken hebben gevoeld. Mohammed beschrijft hoe hij naar Saijid Ali – opperhoofd van de zeerovers – is gegaan om te vertellen wat hij in de Republiek gezien heeft aan rechtvaardigheid en recht, trouw en eerlijkheid, en om te benadrukken dat het volgens de christelijke godsdienst verboden is om slaven te maken, blank of zwart. “Maar deze lieden zijn niet zoals men (bij u) meent. Het zijn zeer inhalige lieden, die van niets weten dan wat zij vóór zich zien”. Het blijkt bovendien dat Saijid Ali met zijn onderdanen verantwoordelijk is voor de dood van Mohammeds broer en dat hij bovendien de erfenis heeft ingepikt. Alleen een aantal boeken uit de nalatenschap heeft Mohammed nog kunnen bemachtigen, maar daarvan heeft hij er een paar moeten verkopen om kleding voor zijn zoon en zichzelf aan te schaffen.²⁰

Dat alles verklaart wel waarom vader en zoon in Marokko niet veel meer te zoeken hebben, waarom ze geneigd zijn om steun bij Nederlandse christenen te zoeken en zelf ook het christendom te omhelzen. Het verklaart bovendien Maurus’ studieuze inslag: kennelijk is hij afkomstig uit een geleerdenfamilie, die in het land van herkomst een tamelijk hoge positie innam. Vader Mohammed spreekt diverse talen, en dat zal de reden zijn waarom hij voortdurend op reis is met politieke en wetenschappelijke opdrachten.²¹ De laatste brief die Golius rond 1650 van hem krijgt, meldt evenwel dat hij tijdens een van zijn zeereizen door Franse kapers gevangen genomen is en als galeislaaf verkocht. Hij hoopt dat zijn zoon, samen met Golius en andere invloedrijke connecties, het nodige geld bij elkaar kan brengen om hem vrij te kopen – de vraag blijft echter of dat gelukt is.²²

Disputeren onder Revius

Behalve Golius heeft ook Jacobus Revius, dichter, theoloog en regent van het Statencollege, zich bijzonder ingezet voor de enige Marokkaanse student in Leiden.²³ Hij zorgt ervoor dat Maurus de eerste jaren van zijn studie in het Statencollege mag komen eten, hoewel hij daar al snel 200 gulden per jaar van de Staten-Generaal voor terugkrijgt.²⁴ Als die bijdrage na vier jaar ophoudt, komt hij opnieuw in actie. Hij schrijft de nodige aanbevelingen voor Maurus, zodat die aanspraak kan maken op een vaste plek in het Statencollege. De stad Haarlem staat

---

¹⁸ M. Th. Houtsma, *Uit de oostersche correspondentie van Th. Erpenius, Jac. Golius en Lev. Warner* (Amsterdam 1887) 35-39.

¹⁹ Revius, *Analectorum*, nr. 271: “Jacobus Golio (...), Domino ac Patrono meo parentis loco semper habendo & venerando”, zie ook Revius, *Disputationes*, nr. 131.

²⁰ Houtsma, *Oostersche correspondentie*, 35-36.

²¹ Houtsma, *Oostersche correspondentie*, 38, 41: hij is bijv. betrokken bij de politieke missie van Liedekerke, maar probeert onderweg ook antwoorden te vinden op Golius’ wetenschappelijke vragen. Iets over de familiestatus blijkt impliciet uit het lofdicht van Baldaeus op Maurus (in Revius, *Analectorum*, nr. 235): *Quid patres patrumque patres? Quid stemmata jactem?/ Si caream Veri Religione Dei.*

²² Houtsma, *Oostersche correspondentie*, 41-42.

²³ Revius, *Disputationes*, nr. 131, opdracht van Maurus: *Iacobo Revio, S.S. Theol. Doctori, & Collegii Theologici Per-Illustr. D.D. Ordinum Hollandiae & West-Frisiae Regenti vigilantissimo, de me studiisque meis optimè merito.*

²⁴ Archief universiteit Leiden, AC 1, inv.nr. 688-4, 12 febr. 1650

er welwillend tegenover en besluit hem een van de Haarlemse beurzen toe te kennen.²⁵ Daarmee is Maurus vanaf 1653 een echte bursaal.

Als tegenprestatie disputeert hij wat af onder Revius; meer dan de gemiddelde student. Niet minder dan twaalf disputaties zijn er van hem bewaard gebleven: de vijf over de islam, maar daarnaast nog zeven andere die in Revius' verzamelbundels zijn opgenomen (en dus door de regent zijn geschreven). Over de onvolmaaktheid van goede werken disputeert Maurus en over het celibaat van priesters, over het duizendjarig rijk en over de kerkelijke tucht.²⁶ Maar tussen al die theologische onderwerpen uit Revius' lesprogramma door werkt hij gestaag aan zijn eigen project: een overzicht van de islam voor zijn gereformeerde medestudenten. Want dat hijzelf, en niet Revius, de auteur is van de vijf disputaties over de islam, blijkt uit de afwijkende toon ervan en de *inside*-informatie die erin verstrekt wordt – daarover straks meer.

De eerste disputatie dateert van februari 1654, de laatste van januari 1656; Maurus is er dus ongeveer twee jaar mee bezig geweest.²⁷ Als stramien voor zijn betoog gebruikt hij de vijf zuilen van de islam: geloofsbelijdenis, gebed, vasten, aalmoezen geven en pelgrimeren naar Mekka, zij het dat hij voor de eerste zuil – de geloofsbelijdenis – twee disputaties nodig heeft, terwijl hij de derde en de vierde – vasten en aalmoezen geven – samen in één disputatie stopt.

Daarmee is meteen zichtbaar dat hij iets heel anders aan het doen is dan andere gereformeerde theologen die in zijn tijd over de islam schrijven. Die kiezen er immers in het algemeen voor om uitvoerig de herkomst van de islam te behandelen, de betrouwbaarheid van Mohammed en de Koran, om ten slotte uit te komen bij de inhoud van het moslimgeloof en de theologische beoordeling daarvan vanuit christelijk perspectief. Had Revius deze disputaties geschreven, hij zou zeker – volgens zijn vaste gewoonte – alle islamitische dwalingen expliciet benoemd en aan de hand van bijbelteksten weerlegd hebben.²⁸ Maar Maurus' doel lijkt vooral te liggen in een zo nauwkeurig mogelijke beschrijving van de islamitische leer en gebruiken.

Maurus over de islam

Toch ontkomt ook Maurus niet aan een evaluatie van de islam, al neemt die naar verhouding weinig ruimte in zijn betoog in. Zijn positiekeuze is meteen duidelijk met de eerste stelling van zijn betoog, waar hij van start gaat met een citaat van Calvijn. “Het is me niet onbekend (zegt Johannes Calvijn, die grote restaurator van de orthodoxie) dat Satan in veel opzichten de nabootser van God is. Zo heeft hij de goddeloze dwalingen waarmee hij miserabele mensen misleidde, listig in onbeschaafde en bijna barbaarse taal rondgestrooid, om zich dankzij die bedrieglijke overeenkomst [met Gods woorden] des te beter toegang te verschaffen tot de zielen van eenvoudige mensen”.²⁹

---

²⁵ Archief universiteit Leiden, AC 1, inv.nr. 689-2, 28 febr. 1653, brief van Haarlemse magistraat aan Revius: “Alsoo Johannes Maurus Arabier, opde goede getuygenisse van U Eerw. als Regens ende vanden subregens (...) bij ons is aengenomen tot mede alumnus extraordinaris deser Stadt (...)”.

²⁶ Revius, *Analectorum*, nrs. 235, 271, 309, 316, 329, Revius, *Disputationes*, nrs. 16, 131.

²⁷ Maurus, *De Pseudislamismo* (de disputaties dateren van febr. 1654, juni 1654, nov. 1654, juli 1655, jan. 1656, de exacte dag van de maand is steeds oningevuld).

²⁸ Zie bijv. de opzet van Hoornbeeck (J. Hoornbeeck, *Summa controversiarum religionis cum infidelibus, haereticis, schismaticis* ...) (Utrecht 1658), 70-71), Coccejus en Voetius (Van Amersfoort & Van Asselt, *Liever Turks dan paaps*, 17, 20-21, 40, 59). Relandus lijkt objectiever (id., 25), maar dan is de grens van de achttiende eeuw al gepasseerd.

²⁹ Maurus, *De Pseudislamismo*, nr. 1, 1: Nec me latet (inquit magnus ille orthodoxiae restauratur [sic] I. Calvinus, lib. 1, c. 8, S.2) ut Satan in multis est Dei aemulus quo se fallaci similitudine melius insinuet in animos simplicium, ita impios errores, quibus miseros homines fallebat, astutè sparsisse inculto sermone & ferè barbaro, & saepe obsoletis loquendi formis usum esse, ut sub hac larva tegetet suas imposturas. (Vgl. Calvijn, *Institutie*, I, 8, 2).

Daarmee is het kader geschetst. De islam is volgens Maurus opgekomen als gevolg van die misleiding van de duivel, waardoor de christelijke kerk in de loop van de zesde eeuw tot dwalingen verleid werd: monniken, heilige maagden, biecht en boetedoening enzovoort. De kerk in Azië en Afrika had bovendien te kampen met een giftig mengsel van ariaanse ketterijen, gecorrumpeerd jodendom en heidense afgoderij. De goddelijke straf bleef niet uit: de christenen kregen een golf van twisten, conflicten en oorlogen over zich heen, en uiteindelijk verscheen te midden van al die duisternis Mohammed.³⁰

Dat schept meteen helderheid over Maurus' eigen standpunt. Hij beschouwt de islam als een godsdienst die afwijkt van de zuivere waarheid, gestoofd uit een mengsel van joodse, heidense en corrupt-christelijke ingrediënten, en hij vindt zelfs een nieuw woord voor deze religie uit. Het woord 'islam' – vertrouwen, gehoorzaamheid en onderwerping ten opzichte van God en zijn profeet – geeft de zaak immers niet goed weer. Mohammed was 'een pseudoprofeet, die ongelukkige mensen listig misleidde en daarom spreken wij van 'pseudo-islam'.³¹

Toch is het register waarin Maurus over Mohammed, Koran en moslims spreekt, beduidend minder negatief dan dat van zijn gereformeerde tijdgenoten. Zo noemt Coccejus de profeet "een verderfelijk en waanzinnig man, die zijn mond tegen de hemel opzette", Hoornbeeck heeft het over een "vervloekte bedrieger" en Voetius beschrijft hem als iemand die "manisch bezeten" is geweest.³² Maar Maurus presenteert de stamboom van Mohammed – teruggaand op Ismaël – als feit en in zijn hele betoog blijkt dat hij die afstamming van Abraham enorm belangrijk vindt. Zo vermeldt hij dat bepaalde gebruiken uit de islam terug te voeren zouden zijn op de geschiedenis van Abraham, de gemeenschappelijke patriarch van jodendom, christendom en islam. Wat Mohammed gedaan heeft is ook niet alleen maar negatief: hij heeft de islam immers ingevoerd om de Arabieren van hun afgodendienst te genezen.³³ Onvermijdelijk zijn er daarbij resten van het polytheïsme achtergebleven, die de islam corrumperen, maar uiteindelijk doen moslims eerder aan bijgeloof dan aan afgoderij, omdat ze niet zozeer valse goden vereren als wel de waarheid op de verkeerde manier dienen.³⁴

Dat laatste is bepaald geen conclusie die iemand als Revius voor zijn rekening zou nemen: die vindt immers dat mensen die de godheid van Christus loochenen, zoals de joden, niet de enige ware God dienen.³⁵ Toch valt Maurus niet meteen buiten de bandbreedte van de gereformeerde theologie: er zijn in zijn tijd verschillende standpunten mogelijk. Zo ziet Voetius de islam als een vorm van atheïsme en epicurisme, maar Coccejus is milder en beschouwt de islam veeleer als een soort ketterij.³⁶ Dat laatste lijkt op Maurus' stellingname.

Een welwillende toon valt ook op in zijn beschrijving van de islamitische gebruiken, waarbij dikwijls zichtbaar wordt dat hij uit eigen waarneming put. Zo schrijft hij over de moskeeën waarin het gebed moet plaatsvinden, dat ze "groots en magnifiek" zijn. Maar dat heeft ook nadelen: "als ik me zou voornemen om iets op een passende en geschikte manier te

---

³⁰ Maurus, *De Pseudislamismo*, nr. 1, 1.

³¹ Maurus, *De Pseudislamismo*, nr. 1, 4: (...) qui Pseudopropheta cum miseris hominibus astute feclerit; hinc est quod Pseudislamismum vocamus.

³² Van Amersfoort & Van Asselt, *Liever Turks dan paaps*, 40, 76; Hoornbeeck, *Summa*, 71.

³³ Maurus, *De Pseudislamismo*, nr. 1, 3; nr. 5, 9-10.

³⁴ Maurus, *De Pseudislamismo*, nr. 5, 12: Post introductam igitur à Mohammede islamismum, ritibus licet idolatricis retentis, superstitionis potius quam idolatriae incusandi sunt Arabes, non tam quod falsa numina, quam quod falsò verum colant.

³⁵ Revius, *Analectorum*, nr. 238, 1: Quaeritur, An hodierni Iudaei verum Deum colant? Affirmant Remonstrantes (...), nos negamus; vgl. 238, 15-18: omnes Iudaei extra Christum, seu antequam credunt in eum, sunt impii (...), blasphemi (...), Antichristi (...), anathema.

³⁶ W.J. van Asselt, 'De islam in de beoordeling van Johannes Coccejus en Gisbertus Voetius', *Kerk en Theologie* 46 (1995) 229-251, aldaar 234, 244.

zeggen, in verhouding tot de pracht en harmonie van het bouwwerk, zou dat niet van dezelfde orde zijn, en ik zou niet makkelijk de kern van het gebed kunnen bereiken”.³⁷ Over de Koran zegt hij dat het boek inhoudelijk vele gebreken vertoont en dat de boodschap misleidend is, maar dat die toch met “zoveel zuiverheid van taal, een zo accurate gelijkmatigheid en volmaaktheid van de schrift is weergegeven, dat men het voor een wonder houdt”.³⁸ En nadat hij een aantal indrukwekkende voorbeelden van islamitische vrijgevigheid heeft opgesomd, beschrijft hij – kennelijk uit eigen waarneming – hoe het feest ná het geven van de aalmoezen eruitziet: “Het is wonderbaarlijk, wat een hoog geschetter en gejubel de vrouwen weten voort te brengen, die met snel bewegende tong, half open mond en geknepen stem als zwanen plegen te zingen. De mannen kunnen dit niet nadoen. Als de vuren gedoofd zijn, vermaken ze zich met verschillende spelen, en ze besteden bijna de hele nacht aan toneelstukken (die ze terecht fabels noemen) uit de oude geschiedenis. (...) De vreugde van dit feest duurt drie dagen”.³⁹

Dat hij intussen heel goed beseft waar cruciale verschillen tussen christendom en islam zich op toespitsen, blijkt uit talrijke opmerkingen over de godheid en het middelaarschap van Christus. Bijvoorbeeld in de tekst zelf – “Als [moslims] Christus het Woord van God noemen, bedoelen ze niet een persoon in de Godheid”⁴⁰ –, maar vooral in de *corollaria* die aan het eind van de disputaties geplaatst zijn: “Christus is Middelaar volgens beide naturen [goddelijk en menselijk]”, “De voldoening van Christus voor onze zonden was noodzakelijk”, “De leer van de voldoening door Christus verschaft overvloedige stof om de goddelijke majesteit en goedheid te loven, en een gewillig streven naar vroomheid”.⁴¹

Slechte afloop

Intussen loopt het met Maurus zelf minder goed af dan die laatste stelling suggereert. Het eerste signaal is het feit dat de stad Haarlem zijn beurs per 30 september 1656 stopzet.⁴² Misschien vinden de burgemeesters dat hij nu lang genoeg van de subsidie heeft geprofiteerd. Sowieso staan er in Haarlem weer nieuwe studenten in de rij om aanspraak te maken op een beurs, terwijl Maurus al acht jaar in Leiden rondhangt en de dertig inmiddels ruim gepasseerd is – al vermindert hij zelf zijn leeftijd structureel met een paar jaar.⁴³

Wat er dan verder gebeurt, is raadselachtig. De meeste van de studenten die tegelijk met Maurus in Leiden aankwamen, hebben inmiddels een getuigschrift van Revius gekregen dat ze klaar zijn voor de “kerckedienst”, zijn daarmee naar de kerkenraad van Leiden getogen voor hun attestatie en hebben met al die papieren gewapend examen gedaan voor de classis.

---

³⁷ Maurus, *De Pseudislamismo*, nr. 3, 2: *Templa verò orationibus consecrata tam ampla atque magnifica sumptuosè extruunt Mohammedani, ut si pro amplitudine, aut fabricae harmonia aliquid aptè & convenienter dicere instituerem; nec hujus esset loci, nec facilè ad orationis scopum pervenire possem.*

³⁸ Maurus, *De Pseudislamismo*, nr.2, 17: *tanta tamen est sermonis puritate, tam accurata analogia, & Scripturae perfectione expressus, ut pro miraculo habeant (...).*

³⁹ Maurus, *De Pseudislamismo*, nr. 4, 8: *Incredibile enim est, quam altum sonum iubilumque aedere mulieres norint. linguam enim celerrimè motando, ore semiaperto, contractoque ceu cygni drensare solent. quod imitari viri nequeunt. extinctis istis ignibus, variis ludis se recreant: & comoediis (quas optimè fabulas vocant) ex antiquis historiis petitis noctem fere totam insumunt. (...) hoc itaque festo per triduum durant hilaria.*

⁴⁰ Maurus, *De Pseudislamismo*, nr. 2, 15: (...) *cum Christum verbum Dei vocant non personam in Deitate.*

⁴¹ Maurus, *De Pseudislamismo*, nr. 5, corollaria 5. *Christus secundum utramque naturam est Mediator. 8. Satisfactio Christi pro peccatis nostris necessaria fuit. 10. Doctrina de satisfactione Christi uberrimam materiam laudandae majestatis & benignitatis divinae, facileque pietatis studium praebet.*

⁴² Archief universiteit Leiden, AC 1, inv.nr. 689-II-1, brief magistraat Haarlem aan Revius, dd 21 sept. 1656. Vgl. Stadsarchief Haarlem, Archief stadsbestuur Haarlem, inv. nr. rood 225, f. 94 en 96: ene Jacobus Fabricius wordt door de scholarchen op 21 sept. 1656 aanbevolen voor een beurs, burgemeesters besluiten hem de beurs van Johannes Maurus te geven.

⁴³ Bij zijn doop in 1643 zou hij 19 (doopboek) of 23 jaar (kerkenraadsacta) zijn, in 1648, bij zijn eerste inschrijving in Leiden, noemt hij zich 24 jaar, in 1652 26 jaar en in 1656 29 jaar (*Album studiosorum Academiae Lugduno-batavae 1575-1875* ('s-Gravenhage 1875) 388, 424, 447).

Daarna volgt dan het beroep naar deze of gene gemeente, of het vertrek naar een overzeese bestemming. Maar bij Maurus gebeurt dat niet. Heeft hij uiteindelijk toch geen zin om naar Marokko of Indië af te reizen, is de roeping getaand, de bevologenheid afgenomen? Zijn de disputaties over de islam een signaal dat hij, als het erop aankomt, helemaal niet zo missionair is ingesteld? Hij lijkt zich tijdens zijn studie meer te hebben ontwikkeld als filoloog dan als theoloog; er zijn signalen dat hij zich – met Golius? – in het Chinees verdiept, dat hij jongere studenten met belangstelling voor vreemde talen om zich heen verzamelt en dat hij soms als expert over Arabische en islamitische terminologie geraadpleegd wordt.⁴⁴

Toch vormt die filologische belangstelling uiteindelijk niet de enige reden dat hij geen predikant wordt. Uit het archief van de Leidse kerkenraad blijkt dat hij in 1656 naar Amsterdam is verhuisd, maar dat er “zeer kwade” geruchten over hem gaan. Zolang zijn gedrag niet “beter en godtsaliger” wordt, krijgt hij dus geen attestatie van de kerkenraad⁴⁵, maar wat er precies aan de hand is, wordt niet duidelijk. Dat wekt de intrigerende vraag of hier misschien met twee maten gemeten wordt: is de kerkenraad strenger op het gedrag van een Marokkaan dan op dat van even lichtzinnige Nederlandse studenten? Of is Maurus echt een grotere zondaar? In het laatste geval moet het om meer gaan dan om incidentele dronkenschap of een wat te voorbarige relatie met een vrouw – zulke dingen overkomen immers diverse studenten in het Statencollege, die dan tijdelijk niet aan het avondmaal mogen gaan, maar na belofde beterschap gewoon predikant kunnen worden.⁴⁶

Weliswaar is er ook in Maurus’ geval hoop op verbetering, maar aangezien ze dat in Leiden niet goed meer in de gaten kunnen houden, is het beste wat hij kan doen een voorbeeldig leven leiden en daarover een goed getuigschrift vragen bij een van de Amsterdamse predikanten. De kerkenraad zal bovendien een brief sturen naar dominee Lansman, “op dat sijn waerde (...) goede acht op het comportement van den Arabs geliefde te nemen”.⁴⁷ En inderdaad, nog geen week later komt het geval in de Amsterdamse kerkenraad ter sprake, want Maurus heeft het bestaan om in Amsterdam aan het avondmaal te gaan, terwijl hij in Leiden onder censuur staat. Dominee Heidanus gaat hem daarop aanspreken en een paar weken later blijkt dat de ‘bestrafing’ indruk gemaakt heeft: Maurus “heeft sijn schult bekent, sal wijders de sorge ende opsicht van Do. Heijdano bevoolen blijven”.⁴⁸

Daarmee eindigt het spoor van Johannes Maurus in de Leidse en Amsterdamse kerkenraadsacta.⁴⁹ Hoe het verder met hem afgelopen is, vermeldt de geschiedenis –voorlopig – niet. Vijftien jaar lang viel er geregeld een glimpje van zijn aanwezigheid in de wereld op te vangen. Maar na 1657 valt de duisternis.

---

⁴⁴ Zie (1) Knud Lundbaek, *T.S. Bayer (1694-1738), pionier sinologist* (Curzon 1986) 63: “[About 1656] he had received something about the Chinese language from somebody by the name of Johannes S. Maurus in Amsterdam (...)”. (2) *Satura dissertationum, orationum, epistolarum & observationum theologico-historico-philologicarum, pars prima*, 1741, 233-234 (dissertatio van lutherse theoloog Johann Muller): (...) quod praestantissimus Johannes Maurus, Arabs Afer Marocanus, qui ejurato Pseudislamismo longequae valere jusso, Servatori nostro dulcissimo nomen dedit, Batavorum nunc temporis alumnus, ore nobis rotundo fassus est. (3) Revius, *Disputationes*, nr. 131, opdracht van Maurus aan vier jongere studenten, onder wie de latere oriëntalist Herbert de Jager, “in linguarum peritia palmam nemini cedentibus”, met wie hij zich door studievriendschap verbonden weet.

⁴⁵ GA Leiden, Archief hervormde gemeente Leiden, acta kerkenraad (F1808), inv. nr. 5, dd 10 nov. 1656, 17 nov. 1656.

⁴⁶ GA Leiden, Archief hervormde gemeente Leiden, F1808, inv. nr. 4, 5, dd 14 april 1645, 12 dec. 1659.

⁴⁷ GA Leiden, Archief hervormde gemeente Leiden, F1808, inv. nr. 5, dd 18 mei 1657.

⁴⁸ SA Amsterdam, Archief kerkenraad hervormde gemeente (376), inv.nr. 9, f. 205v dd 24 mei 1657, f. 207v dd 14 juni 1657.

⁴⁹ Zijn naam duikt evenmin op in de Amsterdamse doop-, trouw- en begraafboeken, poorterboeken of (gedeeltelijke) index op de notariële archieven (30452).

Enny de Bruijn (1968) is neerlandica, werkt als cultuurredacteur bij het Reformatorisch Dagblad en schrijft een dissertatie over leven, dichterschap en wereldbeeld van Jacobus Revius.